

Μουσικοί και χορευτικοί απήγχοι από την αρχαία Ελλάδα

«ΠΕΡΙ ΧΟΡΩΝ»

Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*

Μία αρχέγονη ορμή παρακινεί τους ανθρώπους να ανταποκριθούν στη μουσική και το τραγούδι με σωματικές κινήσεις και να σημάνουν τον ρυθμό με το χτύπημα των ποδιών ή των χεριών.

Για τους αρχαίους Έλληνες, η όρχηση είναι το απαύγασμα από την ένωση ρυθμού και αρμονίας. Η ελληνική όρχηση συνίσταται από δύο στοιχεία: τις φορές, δηλαδή τις κινήσεις, και τα σχήματα, τις χειρονομίες. Από τον κατάλληλο συνδυασμό των φορών και των σχημάτων -τη γρήγορη ή την αργή εκτέλεση και την αυστηρή ή μη αρμονία μεταξύ τους- προκύπτουν τα ποικίλα είδη ορχήσεως. Σε διάφορους ρυθμούς αποδίδονταν αισθητικές και ηθικές ιδιότητες, εν μέρει σύμφωνα με τις πραγματικές τους σχέσεις με χορούς ενός ιδιαίτερου χαρακτήρα όπως στον ζωηρό και χυδαίο κόρδακα, και εν μέρει σύμφωνα με τις τρέχουσες κοινωνικές συμβάσεις.

Όσο μεγαλύτερη ήταν η αναλογία των μακρών προς τις βραχείες συλλαβές τόσο επισημότερο και αξιοπρεπέστερο θεωρούσαν τον ρυθμό. Από τη μίμηση των λόγων, που γίνεται με «σχήματα», προήλθε η χορευτική τέχνη. Ο Πλάτων στους *Νόμους* αφιερώνει ένα βιβλίο για τη μουσική παιδεία και υποστηρίζει ότι σε κάθε χορό πρέπει ο χορευτής να συμμορφώνεται με τις κινήσεις του ωραίου χορού και με τη συμπεριφορά του να δείχνει άνθρωπος που έχει ανατραφεί με καλούς νόμους. Επίσης, στην *Πολιτεία* και τους *Νόμους* αναπτύσσει τη θεωρία της θεϊκής ισχύος της μουσικής για να καθορίσει τις κλασικές μορφές μουσικής και ορχήσεως.

Φαίνεται ότι όλοι οι χοροί κατάγονται από την Κρήτη και τη Μικρά Ασία, περιοχές στις οποίες η αρχαιότερη λατρεία είναι αυτή της θεάς Μητέρας, γι' αυτό και η πρώτη διδασκαλία χορού αποδίδεται στη Ρέα, τη Μητέρα των θεών. Στη σκέψη των Ελλήνων της κλασικής εποχής ενυπήρχε η ιδέα ότι κάθε χορός μετέφερε ένα συγκεκριμένο παρελθόν που αναγόταν στα προϊστορικά χρόνια. Χάρη στην αγγειογραφία και τα άλλα αρχαία έργα τέχνης μπορούμε να προχωρήσουμε στην ταύτιση των διαφόρων χορών και της τεχνικής τους.

Στη γεωμετρική και την αρχαϊκή αγγειογραφία, η χορογραφία οργανώνεται είτε σε γραμμική διάταξη είτε σε κύκλο – ανοιχτό ή κλειστό. Για τους χορούς εν πομπή, τα νέα κορίτσια συντάσσουν μία σειρά. Όμως για πιο κινητικούς χορούς, οι χορευτές φτιάχνουν κύκλο με κέντρο το λατρευτικό άγαλμα, τον βωμό ή τον μουσικό (βλ. εδώ αρ. και. 99, 102, 117 και *Μουσών δώρα* 2003, αρ. και. 110, 114, 136, 139).

Ο Πλάτων κατηγοριοποιεί τους χορούς σε πολεμικούς, θρησκευτικούς και ειρηνικούς, ανάλογα με τον χαρακτήρα τους.

Πολεμικοί χοροί. Πρόκειται για την αρχαιότερη μορφή ορχήσεως, με σκοπό την προπαρασκευή των Ελλήνων στους πολέμους και τους αγώνες. Ο αρχαιότερος χορός είναι «των Κουρήτων», οι οποίοι, κρατώντας ξίφη και σείοντας το έδαφος με τα πηδήματά τους, προκαλούσαν τον ενθουσιασμό και το πολεμικό μένος. Ο «πυρρίχιος» χορός διδάχθηκε στους Κρήτες Κουρήτες από τη Ρέα και από την Κρήτη διαδόθηκε στην υπόλοιπη Ελλάδα. Οφείλει το όνομά του στον Πύρρο, τον γιο του Αχιλλέως, ή στον ομώνυμο Κρήτα ήρωα,

αν και από άλλους εμφανίζεται ως εφεύρημα των Λακεδαιμονίων. Στη Σπάρτη αποτελούσε προγύμνασμα πολέμου και από ηλικίας πέντε ετών μάθαιναν όλοι να «πυρριχίζουν». Στην Αθήνα εμφανίζεται στον 6ο αιώνα π.Χ. σε ανάμνηση της νίκης της θεάς Αθηνάς επί των Γιγάντων. Κατά τον Πλάτωνα, είναι μίμηση πολεμική που αναπαριστά τις διάφορες φάσεις της μάχης, όταν ο πυρριχιστής εκτοξεύει το βέλος ή ρίχνει το ακόντιο ή βυθίζει τη λόγχη στο σώμα του αντιπάλου. Με τη συνοδεία αυλού ή λύρας, οι πάνοπλοι χορευτές, πάντα άνδρες ή έφηβοι ή παιδιάδες, εκτελούσαν κάποιο είδος παρελάσεως με στροφές προς τα πλάγια («έκνευσίς»), με οπισθοχωρήσεις («ύπαξις»), με πεδήματα («εκπήδησις εν ύψει») και με χαμηλώματα («ταπείνωσις»). Οι κινήσεις εκτελούνταν με ρυθμικά βήματα και υπό την κλαγγή των όπλων (Μουσών δώρα 2003, αρ. κατ. 145). Στα γυμνάσια και τις παλαιστρες, οι παιδοτρίβες δίδασκαν στους εφήβους τον πυρρίχιο. Διαβάζουμε στον Πλάτωνα ότι η πλειονότητα των γυναικών της Αθήνας, αν όχι όλου του ελληνικού κόσμου, δεν ήξερε να χορεύει τον πυρρίχιο, διότι δεν είχαν καμία σχέση με την πολεμική τέχνη. Στις Γυμνοπαιδιές στη Σπάρτη, προς τιμήν των πεσόντων στις Θερμοπύλες, γυμνοί άοπλοι άνδρες και παιδιάδες τραγουδώντας παιάνες επιδίδονταν σε μιμητικό χορό, με ρυθμική κίνηση των ποδιών, ώστε να αναπαριστώνται σκηνές από την παλαιστρα και το παγκράτιο.

θρησκευτικοί χοροί. Δεν υπάρχουν αρχαία μυστήρια ή θρησκευτικές τελετές που να μη συνοδεύονται από όρχηση. Οι θεμελιωτές μάλιστα τέτοιων μυστηρίων θέσπισαν ως απαραίτητο στοιχείο για τη μύηση τον ρυθμό και τον χορό. Οι θρησκευτικοί χοροί ήταν γαλήνιοι, σοβαροί και εκτελούνταν από τους πιστούς, άνδρες και γυναίκες, γύρω από τον βωμό με τη συνοδεία ύμνων.

Ο «παιάν» ψαλλόταν και χορευόταν προς τιμήν του Απόλλωνος στα Υακίνθια μόνον από άνδρες. Το «υπόρχημα» καταγόταν από την Κρήτη και ήταν ένας συνδυασμός μουσικής, χορού και μιμητικών κινήσεων με τη συνοδεία μουσικών οργάνων. Εκτελούνταν από δύο ομάδες, από παιδιάδες να τραγουδούν και νεάνιδες να χορεύουν. Οι μεν τραγουδούσαν ακίνητοι ή χορεύοντας απλό κυκλικό χορό και οι δε εκτελούσαν σιωπηρά μιμητικό χορό προς επεξήγηση του αδόμενου ύμνου.

Οι αρχαίοι Έλληνες απέδιδαν στον ήρωα Θησέα τη σύσταση του αναμίξ χορού στον οποίο χόρευαν για πρώτη φορά μαζί τα δύο φύλα, τον «γέρανο» (αρ. κατ. 98, 118). Τον δήλιο αυτό χορό χόρευσε ο Θησεύς, όταν, επιστρέφοντας στην Αθήνα, σταμάτησε στη Δήλο με τους νέους και τις νέες που έσωσε από τον Λαβύρινθο του Μίνωος. Οι χορευτές, νέοι και νέες, εκτελούσαν παλινδρομικούς ελιγμούς μιμούμενοι είτε την περιπλάνηση του ήρωα Θησέως μέσα στον Λαβύρινθο είτε, κατ' άλλους, το κυματιστό πέταγμα και τα γυρίσματα των γεράνων στον ουρανό.

Στα «παρθένεια», χαρακτηριστικό χορό των δωρικών πόλεων, υπήρχε συνοπτική αναφορά στις θρησκευτικές τελετουργίες, ενώ η κύρια έμφαση δινόταν στα ίδια τα μέλη του χορού, στα τραγούδια τους και τα παρθενικά αισθήματά τους. Στην ελληνική τέχνη συναντάμε συχνότατα γλυκές και όμορφες κοπέλες να χορεύουν χέρι-χέρι ή μεμονωμένα, μερικές φορές ανάλαφρα καλυμμένες με βέλο ή εσάρπα, ενώ συχνά οι κυματοειδείς πτυχώσεις των ενδυμάτων προσθέτουν στη γοητεία της χορογραφίας. Ο χορός «επί καρπώ» είναι ο πλέον συνήθης χορός γυναικών που απεικονίζεται σε παραστάσεις γεωμετρικές ή αρχαϊκές (αρ. κατ. 117). Στο Άργος χόρευαν τα «άνθεια», προς τιμήν της Ήρας, παρθένες με άνθη. Ο «χορός των Ωρών» (αρ. κατ. 137) εκτελούνταν από κοπέλες κατ' απομίμηση των μυθικών χορών των Ωρών, που χόρευαν με τα χέρια πλεγμένα.

Χορός ατομικός ήταν εκείνος των «πεπλοφόρων γυναικών», που χόρευαν στίς γιορτές της Δήμητρας, σε ανάμνησή της, καλυμμένες με πέπλο, όπως η θεά όταν αναζητούσε την κόρη της. Οι χοροί των πεπλοφόρων ανέδιδαν έναν αέρα χάρης και καλαισθησίας, αλλά

είχαν και τη λατρευτική σημασία τους (αρ. κατ. 128, 130). Στην εορταστική πομπή προς τιμήν θεοτήτων γονιμότητας -Αθηνάς, Αρτέμιδος Καρυάτιδος, Απόλλωνος Καρνείου, Δήμητρος- χόρευαν νέες κοπέλες όμορφες και από καλές οικογένειες τον «καλαθίσκο», με καλαθίσκο εν είδει καπέλου στο κεφάλι, που όμως περιείχε ιερά αντικείμενα (αρ. και. 130). Παραλλαγή αυτού του χορού είναι εκείνος των Καρυατίδων, κοριτσιών από τις Καρυές της Λακωνίας, προς την Καρυάτιδα Άρτεμιν. Ο χορός ξεκίνησε από τη Λακωνία και διαδόθηκε σε διάφορους τόπους της Ελλάδας. Σε αυτόν τον χορό οι χορεύτριες φαίνεται να γλιστρούν στο έδαφος αέρινα και με μικρά βήματα. Οι «διονυσιακοί» είναι θρησκευτικοί μεν χοροί, οργιαστικοί δε (βλ. εδώ αρ. και. 125 και *Μουσών δώρα* 2003, αρ. και. 151). Άνδρες και γυναίκες, με λυμένα μαλλιά και στεφανωμένοι με κισσό, σκύβουν μπροστά ή πίσω, κουνώντας έντονα το κεφάλι τους. Στον χορό των «ενωμένων χεριών», οι χορευτές υψώνουν τους βραχίονες λυγισμένους και ενώνουν τα χέρια πάνω από το κεφάλι.

Ειρηνικοί χοροί. Σε αυτούς περιλαμβάνονται οι θεατρικοί χοροί και οι χοροί του ιδιωτικού βίου οι οποίοι συχνά συνόδευαν τις εξαιρετικές στιγμές της ζωής των ανθρώπων. Οι θεατρικοί χοροί διακρίνονται σύμφωνα με τα τρία είδη της θεατρικής ποιήσεως. Στην τραγωδία υπήρχε η «εμμέλεια». Ο «κόρδαξ» και ο «κώμος», ζωηροί χοροί με στροβιλισμούς, πηδήματα και πολλά άσεμνα «σχήματα» συνόδευαν την κωμωδία. Ο χαρακτηριστικότερος χορός της σατυρικής ποιήσεως ήταν η «σίκιννις» και εκτελούνταν από τους Σικιννιστές, Σατύρους και Σειληνούς, με συνοδεία ασμάτων, παιδρών και εμπαικτικών που θύμιζαν κραυγές και σφυρίγματα (*Μουσών δώρα* 2003, αρ. και. 120).

Στα συμπόσια, μερικοί οικοδεσπότες για να ευθυμήσουν τους προσκεκλημένους τους, καλούσαν επαγγελματίες ορχηστές. Συνήθως ήταν γυναίκες, οι ορχηστρίδες, που εκτελούσαν διάφορα ακροβατικά γυμνάσματα ή μιμητικούς χορούς παίζοντας συγχρόνως τα κρόταλα (αρ. κατ. 75, 13). Επαγγελματίες χορεύτριες σε μια επίδειξη υψηλής δεξιοτήτας εκτελούσαν στα συμπόσια τον πυρρίχιο, ατομικά ή ομαδικά (αρ. κατ. 113). Ήταν η μόνη περίπτωση εμφάνισης πυρριχιστριών, οι οποίες ήταν εταίρες, όπως φαίνεται και από την αττική αγγειογραφία. Η πυρριχίστρια κινείται όπως και ο πυρριχιστής, αλλά πολύ πιο χορευτικά. Σε σκηνές συμποσίου εικονίζεται και το «όκλασμα», χορός ανατολικής προέλευσης (αρ. κατ. 114).

Ήδη στην *Ιλιάδα*, στην περιγραφή της Ασπίδας του Αχιλλέως, σκιαγραφείται μια γαμήλια πομπή, στην οποία αντηχούσαν άσματα υμεναίου, ενώ νέοι χόρευαν με συνοδεία αυλού ή λύρας, όπως και στην κλασική εικονογραφία, προ και μετά την εμφάνιση των νεονύμφων. Οι χοροί εκτελούνταν σε διάφορες στιγμές της τελετής του γάμου: χορευτικές πομπές κατά το τελετουργικό λουτρό της νύφης και όταν οι νεόνυμφοι οδηγούνταν στο νέο τους σπίτι, άλλοι χοροί στα συμπόσια που ακολουθούσαν, και το «κρουσίθυρον» σαν έφθαναν στην πόρτα του δωματίου τους. Την αυγή χορευόταν στους νεόνυμφους ο «υμέναιος» ή το «επιθαλάμιον εγερτικόν».

Οι χοροί του πένθους ήταν ρυθμικοί βηματισμοί των θρηνοδών, οι οποίοι με τα χέρια πάνω από το κεφάλι ή με το ένα αγγίζοντας το κεφάλι και το άλλο υψωμένο θρηνούσαν τον νεκρό κατά την εκφορά. Ιδιαίτεροι χοροί συνδέονταν με διάφορες περιστάσεις. Το «άνθημα», χορός γοργός και φαιδρός, χορευόταν στην αρχή της ανοίξεως από χορευτές χωρισμένους σε δύο ομάδες. Η «επιλήνιος όρχησις» ήταν χορός φαιδρός, μίμηση των λεπτομερειών του τρύγου. Ο «όρμος» ήταν είδος συρτού που κατά τον Λουκιανό χόρευαν παρθένοι και έφηβοι σε αλυσίδα.

Ο χορός με τη μια ή την άλλη μορφή συντελούσε στην ενίσχυση των κοινωνικών δεσμών. Δεν υπήρχε κανείς που να μην θεωρούσε ότι αποτελεί εξ ορισμού αγαθό, ακόμη και αν ενέκρινε συγκεκριμένα του είδη.

Πλάτωνος, *Νόμοι* 7. Λουκιανός, 5, *Περί ορχήσεως*. Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*, *Περί χορών*. Lawler 1964. Delavaud-Roux 1993. Delavaud-Roux 1994.

Χαρίκλεια Λαναρά-Βογιατζή
Αρχαιολόγος